

Н.М. Гаркуша, канд. екон. наук
Т.О. Сідорова, канд. екон. наук
О.В. Цуканова, канд. екон. наук

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАТЬ ПРО ПРИБУТОК

Проведено огляд основних підходів до розуміння економічної сутності поняття “прибуток” впродовж розвитку економічної теорії. Досліджено основні визначення стосовно даної категорії, що були введені представниками різних наукових шкіл, а також виокремлено сучасні економічні концепції.

Проведен обзор основных подходов к пониманию сущности понятия “прибыль” на протяжении развития экономической теории. Исследованы основные определения относительно данной категории, которые были введены представителями различных научных школ, а также выделены современные экономические концепции.

A review of the main approaches to the understanding of the concept of “income” for the development of economic theory. The basic definitions related to this category, which were introduced representatives of different schools, and will highlight the modern economic concepts.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Прибуток – досить вагома економічна категорія, питання сутності якої досліджувалось ще від початку осмислення фактів і явищ господарського життя та зародження економічної думки. На кожному з напрямів розвитку економічної науки розуміння сутності прибутку не залишалося постійним, а змінювалось із загальним розвитком економічної теорії та теоретичних і практичних аспектів управління ним. Серед великої кількості економічних теорій, теорію прибутку економісти характеризують як одну з найбільш складних. Тому проблема її обґрунтування належить до найважливіших проблем економіки та господарської практики і в сучасних умовах також.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження економічної сутності прибутку, визначення джерел його походження зробили такі вчені-економісти, як А. Бабо, В. Петті, Ж.Б. Сей, А. Маршал, К. Маркс, Ф. Найт, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, Й. Шумпетер, Е. Чемберлен, М.М. Цитович та ін. В сучасних умовах даному питанню продовжує приділяти першочергову увагу значна частина вітчизняних та зарубіжних економістів. Зокрема серед них можна виділити І.А. Бланка, Н.М. Бондара, О.О. Гетьмана,

С.Ф. Покропивного, А.М. Поддєрьогіна, В.М. Шаповала, Л.І. Шваба і т.д.

Метою та завданням статті є узагальнення існуючих визначень категорії прибутку на основі дослідження історичного розвитку економічної теорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою категорією економіки в цілому та головною метою здійснення підприємницької діяльності виступає прибуток. Він відіграє провідну роль, висвітлюючи різнобічні економічні взаємозв'язки у процесі відтворення та забезпечує соціальний розвиток підприємства.

Вважаємо, що науковим підґрунтям з'ясування економічної природи та уточнення змісту економічної категорії «прибуток» за сучасних умов є дослідження економічної сутності прибутку в історичній ретроспективі з позицій теорій (концепцій) прибутку та сфери його виникнення (таблиця).

Як відомо, саме слово «прибуток» в перекладі з англійської (profit – progress fit) трактується як встановити прогрес, досягти успіху. У повсякденній французькій мові слово «прибуток» виступає синонімом слова «користь». Тому прибуток безпосередньо пов'язують із успіхом у комерційній діяльності. За визначенням сучасного енциклопедичного бізнес-словника прибуток є однією із форм вартості доданого продукту, яка виступає в якості різниці між продажною ціною товару та витратами на його відтворення, джерело доходів бюджету, фінансування розширеного відтворення та стимулювання робітників [1, с. 10-11].

Уперше спробу пояснити природу прибутку в економічній теорії зробили меркантилісти. Кредо економічної доктрини меркантилізму полягає у вченні про те, що прибуток створюється у сфері обігу (грошового або товарного), багатство нації полягає в грошах. Меркантилісти стверджували, що багатство накопичується в результаті зовнішньої торгівлі, тому вони виявляли інтерес до сфери торгівлі, а не виробництва. З їхньої точки зору, прибуток складається з перевищення ціни товару над його вартістю. При цьому для покупця вартістю товару є та ціна, за якою даний товар був придбаний. Такий вид прибутку меркантилісти називали «прибуток від відчуження» («profit upon alienation»), оскільки вона виходить у результаті «відчуження» у покупця грошей понад вартістю товару.

**Таблиця – Систематизація поглядів науковців
щодо сутності та змісту категорії прибутку**

Наукові школи (напрями, концепції)	Представники шкіл (напрямів, концепцій)	Економічна сутність прибутку	Джерело прибутку (доходу)
1	2	3	4
<i>Меркантилізм</i>	В. Стаффорд, Ж.Б. Кольбер, Антуан де Монкретьєн, Антонио Серра, І. Посошков	Різниця між продажною і покупною вартістю товару	Сфера обігу (зовнішня торгівля)
<i>Фізіократія</i>	Ф. Кене, А. Р.Тюрго, В. Мірабо, Ж. Сисмонді	Форма доходу на капітал	Сільське господарство (землеробство)
<i>Класична політекономія</i>	В. Петті, П. Буагільберг, А. Сміт, Д. Рікардо	Вирахування підприємця з продукту праці найманого робітника і як результат функціонування капіталу	Сфера матеріального виробництва
<i>Неокласична економічна теорія</i>	Д.Б. Кларк, А.Маршал, Е. Бароне, В. Паретто	Винагорода особливого виробництва або конкретний дохід підприємця від чинників виробництва	Сфери матеріального виробництва та послуг
<i>Кейнсіанство</i>	Дж. М. Кейнс, Р.Ф. Харрод, Д. Домар, Е.Х. Хансон	Винагорода, яку приносить капітал	Виробнича сфера та сфера послуг
<i>Марксистська політична економія</i>	К. Маркс, Ф. Енгельс	Це перетворена форма додаткової вартості, результат відношення між необхідним і додатковим робочим часом	Виробнича сфера, сфера обігу, соціальна сфера

1	2	3	4
Сучасні концепції прибутку			
<i>Концепція підприємницького прибутку (здійснення нововведень)</i>	Й.А. Шумпетер, М.М. Цитович	Вартісне вираження того, що створює підприємець	Виробнича сфера, сфера обігу, соціальна сфера
<i>Концепція «продуктивності» капіталу</i>	Ф. Найт, Д. Дью, П. Самуельсон	Результат капіталу як чинника виробництва	Сфера виробництва, соціальна сфера, сфера суспільних відносин
<i>Концепція прибутку як різновиду заробітної плати</i>	Р. Харрод, Е. Сайке, М.І. Туган-Барановський	Різновид заробітної платні	Сфера виробництва, соціальна сфера
<i>Концепція прибутку як монопольного доходу</i>	Е. Чемберлен, Дж. Робінсон	Додаткова частина загального прибутку джерелом якої є реалізована в ціні монополія	Сфера виробництва, соціальна сфера, сфера суспільних відносин
<i>Концепція революції в доходах</i>	Д. Гелбрей, А. Берлі, Е. Хансен, С. Кузнець	Прибуток зникає як економічна категорія. Рушійним мотивом виробництва стає не прибуток сам по собі, а задоволення потреб усього суспільства	Сфера виробництва, соціальна сфера, сфера суспільних відносин

Фізіократи, які прийшли на зміну меркантилістам, перенесли проблему походження прибутку зі сфери обігу в сферу сільського господарства (землеробства), бо, з їх точки зору, тут досить наглядно видно, як вплив сил природи веде до зростання споживних вартостей понад витрати виробництва (посяно навесні одну кількість зерна, зібрано восени значно більше).

З виникненням у XVII ст. в Англії класичної школи політичної економії, засновником якої був Вільям Петті, виникає твердження про

«виробниче» походження прибутку, джерелом якого є не сфера обігу і землеробство, а праця, виробництво. Петті В. та його найближчі послідовники приходять до висновку, що дохід у вигляді ренти і відсотка виникає в результаті створення працею додаткового продукту.

Суттєвий доробок у розробку проблеми прибутку внесли класики, політекономії А. Сміт і Д. Рікардо. Вони, по-перше, (також як і В. Петті) довели, що вартість створюється не лише в землеробстві, але й в інших галузях матеріального виробництва і, по-друге, А. Сміт визначав прибуток як вирахування з продукту праці робітників на користь підприємця. А. Сміт вказував, що нова вартість, яку створюють наймані робітники, розпадається на дві частини: заробітну платню і прибуток підприємця. Отже, йому характерний певний дуалізм при з'ясуванні природи прибутку. Цієї роздвоєності позбувся Д. Рікардо, який послідовно розглядаючи прибуток як вирахування з продукту праці робітника, сформулював закон, згідно з яким заробітна платня і прибуток знаходяться у зворотному відношенні одне до одного. Він писав: «...Прибуток буде високим або низьким відповідно до того, низька чи висока заробітна платня» [4, с. 95]. Таким чином, теорія формування прибутку А. Сміта і Д. Рікардо поклала початок теорії трудової вартості, яка на той час ще не була обґрунтована як цілісна концепція прибутку.

Представники прагматичної політекономії початку 19 ст., розробляючи проблему прибутку, зробили крок назад порівняно з класиками. Так, вони підмінили питання про джерело прибутку питанням про те, на якій основі можна отримати прибуток. Найбільш яскраво така трактовка прибутку була виражена французьким економістом Ж.Б. Сеєм у його теорії трьох чинників виробництва. Згідно з цією теорією в процесі виробництва беруть участь три чинники: праця, капітал і земля, які є самостійними джерелами доходів, відповідно, заробітної плати, прибутку й ренти. На підставі цього прибуток проголошується винагородою підприємцям за "продуктивну послугу", так само, як заробітна платня винагородою за працю.

Близькою за змістом до теорії продуктивності капіталу є теорія трудового доходу підприємців, яку започаткував англійський економіст Джеймс Мілль і яку поділяли такі відомі економісти 19 ст. як Ф. Бастія, Мак-Куллох, А. Маршалл та ін. Згідно з цією теорією підприємці утворюють особливу групу трудящих. Вони, як і робітники, виконують соціально-необхідні функції: робітники функції виконавців, підприємці функції організаторів. І перші, і другі за свою працю отримують справедливую винагороду: робітники - заробітну платню, підприємці - прибуток. Отже, прибуток як трудовий дохід підприємців є лише іншою назвою заробітної платні.

Кейнсіанська школа, що вважала предметом економічної теорії використання обмежених ресурсів в умовах ринкового господарства з урахуванням економічної політики держави, вважала, що прибуток – це винагорода, яку приносить капітал (який розглядається як актив) протягом періоду його існування понад його первісної вартості. Аналіз прибутку на рівні національних рахунків, який було впроваджено Кейнсом, дозволив визначити приблизну частку прибутку в загальних доходах національної економіки. Що було дуже важливим: прибуток розглядався в системі макроекономічних показників регулювання соціально-економічних процесів у державі за допомогою ефективного попиту.

К. Маркс розробив свою теорію прибутку, яка значною мірою перекликалася з поглядами представників класичної політекономії (спиралася на трудову теорію вартості) і суттєво відрізнялася від концепції прагматичної політекономії. На відміну від економістів-прагматиків, які в своєму теоретичному аналізі прибутку прагнули виправдати його привласнення власниками засобів виробництва, К. Маркс аналізує природу прибутку й джерела його виникнення. Зокрема, він довів, що прибуток це перетворена форма додаткової вартості.

У контексті спрямування дослідження наведемо деякі сучасні концепції прибутку. Основи цих концепцій було закладено ще класиками економічної теорії. Але лише у ХІХ-ХІ ст. вони були виокремлені, як концепції прибутку.

Американський економіст Й. А. Шумпетер в 1912 р. у книзі "Теорія економічного розвитку" вперше розробив концепцію прибутку як результат здійснення нововведень. Фактично Шумпетер розглядав прибуток як дохід особливого чинника виробництва підприємництва. Проте між прибутком та іншими видами доходів є істотна різниця: не існує "граничної продуктивності підприємця". Через це підприємницький прибуток це тимчасове і унікальне за розміром у кожному конкретному випадку явище, не залежне від прибутків інших підприємців, до того ж підприємницький хист ні в якій мірі не є ні нескінченно діленим, ні однорідним товаром.

Найбільший внесок у дослідження теорії прибутку серед українських учених цього періоду вніс представник Київської економічної школи і ректор Київського університету М.М. Цитович (1861–1919 рр.). В «Огляді вчень про підприємницький прибуток» (1889 р.) учений здійснив узагальнення стосовно значення і місця вчення про підприємницький прибуток у економічній теорії, визначення категорії підприємств, складових підприємницького прибутку та його функцій. Учений пропонує називати чистий дохід від підприємства підприємницьким доходом, на відміну від підприємницького прибутку як самостійної галузі доходу [2, с. 83].

Концепція "продуктивності капіталу" має досить широке розповсюдження в сучасних умовах. Проте якихось суттєвих змін проти 19 ст. у неї не внесено. Вона лише доповнилася новими "чинниками виробництва": технічним прогресом, наукою і державою. Так американський економіст Ф. Найт вважає, що прибуток це тимчасовий дохід, який отримується завдяки складним і непередбаченим технічним нововведенням. Професор колумбійського університету Д. Дью в книзі "Сучасна теорія капіталу" (1965 р.) пише, що прибуток перестав бути економічною проблемою й залежить тільки від технології виробництва, розширення знань і технологічного прогресу. Аналогічні погляди на прибуток ми знаходимо і в американського економіста П. Самуельсона. Так, у своїй книзі "Економіка" серед декількох визначень прибутку він оголошує його як "безумовний" дохід від чинників виробництва, а також як винагороду за підприємницьку діяльність і введення технічних удосконалень [3, с. 38].

Багато сучасних економістів трактують прибуток як трудовий дохід, тобто різновид заробітної платні. Так, англійський економіст Р. Харрод пише, що прибуток люди заробляють службою, особистою старанністю, інтелектуальною діяльністю, мужністю. Таку ж точку зору поділяє й американський економіст Е. Сайке, який стверджує, що дохід підприємця повністю відповідає його праці, тій послугі, яку він надає суспільству, керуючи підприємством.

М.І. Туган-Барановський (1865–1919 рр.) у «Основах політичної економії» писав, що «заробітна платня і прибуток – це дві форми суспільного доходу, з яких одна передбачає іншу – заробітна платня передбачає прибуток і навпаки. Отже, прибуток і заробітна платня – це частини одного цілого» [2, с. 87].

Теоретичне обґрунтування прибутку в умовах монополістичної конкуренції належить Е. Чемберлену. Він стверджував, що панування на галузевому ринку незначної кількості великих виробників призводить до формування ринкової та цінової політики проявом якої є завищення цін. Таким чином у разі реалізації товару монополіст отримує в межах загального прибутку додаткову частину [5, с. 55], джерелом якої виступає реалізована в ціні монополія.

Поряд із модернізацією старих теорій прибутку сучасні економісти Заходу висунули низку нових. Досить поширена серед них концепція революції в доходах. До найбільш активних пропагандистів цієї концепції належать американські економісти Д. Гелбрей, А. Берлі, Е. Хансен, С. Кузнець. Основна ідея концепції полягає в тому, що з розвитком корпоративної власності підприємці відходять від керівництва господарством, передаючи управління найманим менеджерам. Тому змінюється й мета підприємництва. Русійним

мотивом виробництва стає не прибуток сам по собі, а задоволення потреб усього суспільства. На цій основі прибуток зникає як економічна категорія, відбувається вирівнювання доходів різних соціальних верств населення. Усі отримують справедливі доходи відповідно до участі кожного у виробництві.

Отже, методологічні підходи до розуміння суті прибутку змінюються у зв'язку з еволюцією різних теоретичних систем. Тому має право на існування твердження про те, що аналіз проблеми прибутку ще не завершений і надалі можна очікувати появу нових підходів до його бачення. Прибуток є результатом виключно динамічних змін, тому дуже важливим є формулювання правильних висновків стосовно його значення у ринковій економіці та відстеження змін, які відбуваються з цією категорією нині, в період становлення економіки знань як у всьому світі, так і в Україні зокрема, адже саме зараз формуються умови для появи нового визначення цієї категорії.

Список літератури

1. Болдирева К. В. Трагування сутності прибутку за ринкової системи господарювання / К. В. Болдирева // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. Економічна. – 2011. – № 935. – С. 9–14.

2. Загурський О. М. Теорія прибутку в українській економічній думці кінця ХІХ – початку ХХ ст. / О. М. Загурський, А.О. Загурський // Історія нар. госп-ва та екон. думки України. – 2011. – Вип. 44. — С. 7887.

3. Лепьохіна О. В. Еволюція сучасних теорій прибутку / О. В. Лепьохіна // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2009.– № 3 (6).— С. 3843.

4. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо.— М. : Эксмо, 2008. – 960 с.

5. Чемберлен Э. Х. Теория монополистической конкуренции. Реориентация теории стоимости / Э. Х. Чемберлен ; пер. с англ. Э. Г. Лейкина, Л. Я. Розовского ; под ред. Ю. Я. Ольсевича. – М. : Экономика, 1996. – 351 с.

Отримано 01.02.2013. ХДУХТ, Харків.

© Н.М. Гаркуша, Т.О. Сідорова, О.В. Цуканова, 2013.